

Лукашенко Є.М.

Свобода й державна монополія на друк грошей (Ф. Гаєк)

У статті проаналізовано погляди видатного австрійського вченого Фрідріха фон Гаєка на вплив державної монополії друку грошей на економічну й політичну свободу, розкрито особливості тлумачення й розуміння вченим взаємозв'язку між свободою й економічним розвитком і добробутом.

Ключові слова: свобода, гроші, монополія, уряд, банк, емісія, конкуренція, ринок, держава.

нимания ученым взаимосвязи между свободой и экономическим развитием и благосостоянием.

Ключевые слова: свобода, деньги, монополия, правительство, банк, эмиссия, конкуренция, рынок, государство.

The article analyzes the views of the famous Austrian scientist Friedrich von Hayek on the impact of state monopoly on printing money economic and political freedom, the features of the interpretation and understanding of scientists relationship between freedom and economic development and prosperity.

Key words: freedom, money, monopoly, government, bank, emissions, competition, market, state.

УДК 330.88:[336.74:321.01]«1975» Ф. Гаєк

Лукашенко Є.М.,
аспірант кафедри теорії
й історії політичної науки
Львівського національного
університету імені Івана Франка

В статье проанализированы взгляды выдающегося австрийского ученого Фридриха фон Хайека на влияние государственной монополии печати денег на экономическую и политическую свободу, раскрыты особенности толкования и по-

Серед усіх праць, які написані Фрідріхом фон Гаєком, мабуть, найбільш оригінальною й несподіваною є праця «Приватні гроші», яка написана вченим у 1975 р. Задля написання цієї невеликої книги Гаєк перервав роботу над фундаментальною тритомною працею «Право, законодавство й свобода». Незважаючи на її незначний розмір, Фрідріх фон Гаєк надавав цій праці величезного значення. Ідея, обґрунтована в цій книзі, настільки незвична, що навіть у професійних економістів, філософів і політологів вона викликає здивування. Широкому загалу ця ідея практично невідома. Суть її полягає в тому, що необхідно позбавити уряд монопольного права на друк грошей і створити систему конкуруючих між собою приватних валют. Саме відсутність такого права, на думку Гаєка, є головною причиною інфляції чи дефляції в економіці та несвободи й занепаду демократії. Монопольне право уряду на друк грошей руйнує свободу економічну й свободу політичну, а значить, і ефективність, тому що лише суспільство вільних людей, які мають свободу праці та творчості, може бути ефективним і досягати успіхів.

Фрідріх фон Гаєк пише: «Завдання запобігання інфляції завжди уявлялося мені надзвичайно важливим, і не тільки через збитки й страждання, що заподіюються високою інфляцією, а й тому, що я вважав і вважаю, що навіть помірною інфляція породжує в кінцевому рахунку повторювані періоди депресій і безробіття, які стали вагомим аргументом проти системи вільного підприємництва і які в інтересах виживання вільного суспільства повинні бути попереджені.

Тепер у мене не залишилося сумнівів, що приватні підприємства, якби їм не заважав уряд, давно надали б суспільству широкий вибір валют, і ті з грошових одиниць, які перемагали б у конкурентній боротьбі, мали стабільну цінність і запобі-

гали як надмірному інвестуванню, так і наступним періодам спаду» [7, с. 9–10].

Уперше ідею шкідливості державної монополії на друк грошей і корисності системи конкуруючих між собою приватних валют висловив професор Бенджамін Клейн у статті «Конкурентна пропозиція грошей», що була написана в 1970 р., а вперше опублікована в 1975 р. в журналі «Гроші, кредит і банківська справа» [1]. Але Фрідріх фон Гаєк прийшов до висновку про переваги незалежних конкуруючих валют самостійно, лише пізніше дізнавшись про цю статтю Бенджаміна Клейна.

Ідея системи конкуруючих приватних валют замість державної монополії на друк грошей викликала неоднозначну реакцію серед наукової й політичної еліти Заходу. Переважно ця реакція була негативною, особливо з боку науковців і політиків лівого спрямування, що не дивно, адже Фрідріх фон Гаєк завжди був одним із найзатятіших антикомуністів, присвятивши більшу частину свого життя боротьбі із соціалізмом і комунізмом. Проте це не зупинило Гаєка, він і надалі продовжив роботу над популяризацією своїх ідей.

Монополія на друк грошей зміцнила владу урядів не менш сильно, ніж монополія на насильство. Гаєк вважає, що з цієї причини уряди будуть люто захищати свої традиційні права. З цієї ж причини вкрай важливо позбавити їх таких прав [7, с. 22]. Відсутність конкурентного ринку грошей і можливість покривати дефіцит шляхом грошової емісії фактично позбавили уряди всіх країн необхідності узгоджувати витрати з прибутками. Саме тому, як вважає Гаєк, історія грошей є історією інфляції, організованої урядами [7, с. 22].

Саме урядова грошова політика є головним джерелом нестабільності, особливо потенційно нестабільна грошова політика демократичних урядів, адже, на відміну від авторитарних і тоталітар-

них правителів, вони більш залежні від свого електорату й завжди матимуть спокусу обдаровувати деякі електоральні групи населення. Такі витрати не лікують економічних хвороб, а лише порушують функціонування ринку. «Уряд не може діяти в ім'я загального блага», – вважає Гаєк [7, с. 73].

Ринкову економіку часто звинувачують у повторюваних періодах масового безробіття. Проте Гаєк вважає такі звинувачення безпідставними: «На ділі це є результатом дій уряду, який перешкоджає приватним підприємствам вільно працювати й забезпечувати себе грошима, що гарантують стабільність. Як ми бачили, немає ніяких сумнівів, що вільне підприємство було б здатне забезпечити гроші, які гарантують стабільність, і що прагнення до індивідуальної вигоди підштовхувало б до цього приватні фінансові інститути, якби їм це було дозволено» [7, с. 73].

Пропозиція Фрідріха фон Гаєка про створення системи конкуруючих приватних валют фактично є пропозицією поширити свободу діяльності у сфері грошового обігу на банківську справу. Приватні банки отримують право на друк власної грошової одиниці, яка буде змушена постійно конкурувати з валютами, що їх випускають інші банки. Чим стабільнішою буде валюта, тим більший прибуток отримує банк. Нестабільність валюти призводить до збитків, а іноді й до банкрутства банку. Тому стабільність валюти приватного банку – це основа його процвітання й виживання. Образно це можна порівняти з ринком автомобільного транспорту, де йде постійна конкуренція між різними виробниками автомобілів за клієнта. Щоби покупець вибрав автомобіль конкретного автовиробника, той постійно змушений покращувати якість свого товару, змагаючись з іншими автовиробниками. Так само в системі, запропонованій Гаєком, постійно повинні змагатися за клієнта приватні банки-емітенти. Гаєк вважає, що «в такій ситуації просте прагнення до вигоди зможе дати грошам краще забезпечення, ніж будь-яке забезпечення, коли-небудь надане урядами» [7, с. 36].

Перехід до системи конкуруючих приватних валют Гаєка призведе до того, що сукупний об'єм грошової маси в країні вже не буде визначатися рішеннями уряду, часто ситуативними й помилковими, а визначатиметься балансом між попитом населення й пропозицією конкуруючих приватних банків-емітентів, тобто економіку перестало б роздувати від надлишкової грошової маси. Сам термін «інфляція» походить від латинського слова «inflatio», що в перекладі на українську мову означає «роздування». Інфляція є надмірним (порівняно з потребами товарообігу) збільшенням кількості паперових грошей із наступним їх швидким знеціненням. Вона проявляється зростанням загального рівня цін і зниженням купівельної спроможності грошей. Уряд, позбавлений «друкар-

ського верстату», буде змушений жити виключно «по грошам», лише на зібрані податки.

Фрідріх фон Гаєк вважає, що система конкуруючих приватних валют призвела б до такого:

а) попит на гроші, купівельна спроможність яких згідно з прогнозами повинна залишатися на одному рівні, буде стійким так довго, як довго люди зможуть вільно використовувати ці гроші;

б) в умовах такого стійкого попиту, що залежить від успішної підтримки цінності валюти на постійному рівні, можна вважати, що емісійні банки стануть робити все можливе для досягнення цієї мети й зроблять це краще, ніж будь-який монополіст, який нічим не ризикує, знецінюючи свою валюту;

в) емітент може досягти цього результату, регулюючи кількість випущених ним грошей;

г) таке регулювання кількості кожної з валют стало б найкращим з усіх доступних методів контролю за кількістю коштів обміну для будь-яких можливих цілей [7, с. 36].

Фрідріх фон Гаєк вважає, що зростання й падіння цін стане неможливим в умовах, коли кільком банкам-емітентам різних валют буде дозволено вільно конкурувати без втручання уряду. У такій системі найбільшу вигоду отримуватимуть ті банки, що зберігатимуть постійну цінність своєї валюти відповідно до сукупної ціни набору найважливіших товарів масового споживання. Ті ж банки, що намагатимуться заробити на підвищенні чи зниженні цінності своєї валюти, утратять довіру населення й збанкрутують. Конкуренція забезпечить більш надійні гроші, ніж уряд. Результатом конкурентного відбору врешті-решт буде повна відсутність інфляції чи дефляції в майбутньому. Ринку попиту й пропозиції грошей як система, що саморегулюється, характеризуватиметься балансом, який був неможливий через державну монополію на друк грошей. Монополізм завжди перешкоджає пошуку більш досконалих способів задоволення потреб потенційних клієнтів, тому що в монополіста для цього немає жодного стимулу.

«Якби люди зрозуміли, що за зручність користуватися в звичайних угодах одним-єдиним видом грошей без права використання інших видів і без вибору між звичними й альтернативними грошима вони розплачуються періодичною інфляцією й економічною нестабільністю, вони, імовірно, вважали б цю ціну занадто високою. Бо ця зручність набагато менш значна порівняно з можливістю користуватися надійними грошима, через які не буде періодично порушуватися плавна течія економічного життя, можливістю, якої публіка позбавлена через урядову монополію. Але людям ніколи не давали можливості виявити цю перевагу» [7, с. 18].

Ліквідація державної монополії на друк грошей призведе до втрати необхідності існування центральних банків. Центральний банк завжди знахо-

диться під політичним контролем або політичним тиском, тому, як правило, нездатний регулювати кількість грошей так, щоб уникати інфляції та дезорганізації функціонування ринку.

Разом із державною монополією на друк грошей і центральними банками повинна бути ліквідована й можливість свідомо призначати відсоткові ставки за банківськими депозитами й кредитами через політичне рішення. «Уся ідея використання відсоткової ставки як інструмента політики є хибною від початку до кінця, оскільки тільки конкуренція на вільному ринку може врахувати всі обставини, які повинні бути взяті до уваги під час визначення відсоткової ставки» [7, с. 76].

Фрідріх фон Гаєк вважає, що перехід від єдиної державної валюти до системи конкуруючих між собою приватних валют повинен бути швидким і повним. Поступовий перехід лише завдасть шкоди й скомпрометує саму ідею. Особливо важливою для успішного втілення реформи є свобода конкуренції між якомога більшою кількістю банків-емітентів.

«Тільки якщо гроші знаходяться під контролем жорсткої конкуренції, люди будуть вірити, що приватні банки стануть підтримувати стабільність своїх валют. Тільки якщо люди отримають можливість вільно вибирати, якою валютою користуватися залежно від їхніх різноманітних цілей, процес відбору призведе до переваги хороших грошей. Тільки якщо почнеться активна торгівля на валютній біржі, банки-емітенти зможуть вчасно отримувати попередження про необхідні дії. Тільки якщо кордони будуть відкриті для вільного руху валюти й капіталу, з'явиться гарантія проти таємної змови місцевих установ із метою маніпулювання місцевою валютою. І тільки за наявності вільних товарних ринків стабільні середні ціни будуть означати, що процес пристосування пропозиції до попиту йде нормально», – стверджує Гаєк [7, с. 87].

Головною небезпекою для повноцінного функціонування системи конкуруючих приватних валют після її введення Фрідріх фон Гаєк вважає втручання уряду. Особливо небезпечно, якщо уряд буде намагатися контролювати міжнародні потоки валюти й капіталу. «Влада над цими потоками наразі є найсерйознішою загрозою не тільки функціонуванню міжнародної економіки, а й особистій свободі, і ця загроза зберігатиметься доти, доки уряди мають матеріальну силу, щоб нав'язувати такий контроль. Треба сподіватися, що люди поступово розпізнають цю загрозу особистій свободі та повністю заборонять уживання таких заходів, закріпивши це у вигляді відповідних конституційних поправок», – говорить Гаєк [7, с. 89].

У праці «Дорога до рабства» Фрідріх фон Гаєк наводить більш широке розуміння економічної та політичної свободи: «Часто кажуть, що політична свобода неможлива без свободи економічної. Це

правда, але не в тому сенсі, який вкладають у цю фразу прихильники планування. Економічна свобода, що є необхідною передумовою будь-якої іншої свободи, у той же час не може бути свободою від будь-яких економічних турбот. А саме це обіцяють нам соціалісти, часто забуваючи додати, що вони заодно звільнять нас від свободи вибору взагалі. Економічна свобода – це свобода будь-якої діяльності, що включає право вибору й пов'язані із ним ризик і відповідальність» [3, с. 113].

Останнім захистом від тиранії уряду Фрідріх фон Гаєк вважає право на еміграцію, тому контроль уряду над обміном іноземної валюти є категорично неприпустимим. «Поширення контролю, що впливає з контролю над економікою, на всі сфери життя добре видно на прикладі операцій з іноземною валютою. На перший погляд, державний контроль за обміном іноземної валюти ніяк не зачіпає особисте життя громадян, і більшості з них байдуже, існує він чи ні. Однак досвід країн континентальної Європи показав мислячим людям, що введення такого контролю є вирішальним кроком на шляху до тоталітаризму й придушення свободи особи. Фактично цей захід означає повне підпорядкування індивіда тиранії держави, відкидання будь-якої можливості втечі – як для багатих, так і для бідних. Коли люди позбавляються можливості вільно подорожувати, купувати іноземні журнали й книги, коли контакти із закордоном можуть здійснюватися тільки за ініціативою або за згодою офіційних інстанцій, громадська думка опиняється під набагато більш жорстким контролем, ніж це було за будь-якого абсолютистського режиму XVII чи XVIII століття» [3, с. 106].

Ліквідація державної монополії на друк грошей, крім протидії надмірному зростанню урядових витрат, могла б зробити також фундаментальний внесок у захист індивідуальної свободи громадян. Цей внесок полягає в зростанні міжнародної взаємодії, що зробить контроль уряду над міжнародним рухом товарів, капіталів і людей слабким, тому кожному надасть більше свободи й незалежності від уряду. Узагалі система вільно конкуруючих приватних валют несумісна з прагненням до тоталітарної чи авторитарної влади.

Фрідріх фон Гаєк придумав відмову від державної монополії на друк грошей як засіб від інфляції, дефляції, безробіття, депресії та несвободи економічної й політичної. У всіх цих бідах часто звинувачують капіталізм, але Гаєк вважає такі звинувачення несправедливими. «Не капіталізм, а урядовий інтервенціонізм винен у повторюваних кризах минулого. Уряд заважав підприємствам отримати інструменти, необхідні для того, щоб захищати свою діяльність від дезорієнтації, яка виникає через ненадійні гроші, за допомогою інструментів, прибуткових для постачальника й вигідних для всіх інших. Визнання цієї істини ясно показує, що пропонується реформа – не просто незначне технічне вдосконалення фінан-

сової системи; це докорінна зміна, яка може вирішити долю вільної цивілізації» [7, с. 93]. Гаєк також додає: «Благословенний той день, коли ми зможемо розраховувати на пропозицію надійних грошей не в силу добрих намірів урядів, а внаслідок дотримання банками свого власного інтересу» [7, с. 93].

Людство завжди мало ненадійні гроші, тому що уряди й правителі не давали приватному підприємству можливості створити кращі. Відмова від державної монополії на друк грошей пропонується Фрідріхом фон Гаєком як єдиний реальний засіб створення завершеного ринкового порядку, як порятунку людської цивілізації від пут планової командно-адміністративної економіки. Сьогодні людство потребує міжнародного руху «за вільні гроші», подібного до руху ХІХ століття за свободу торгівлі. Перед цим рухом стоїть велика просвітницька задача. «Необхідне широке визнання наявності проблеми, необхідними є реформи. Ідеться не про другорядні технічні деталі фінансової системи, як може на перший погляд здатися профану, який сам ніколи про таке не замислювався. Питання в єдиному шляху, що дозволить сподіватися, що ще можна зупинити безперервне сповзання всіх урядів до тоталітаризму, яке багатьом уважним спостерігачам здається вже невідворотним. Я хотів би порадити рухатися не поспішаючи. Але в нас мало часу. Зараз потрібне не будівництво нової системи, а якнайшвидше усунення всіх правових перешкод, що дві тисячі років блокували шляхи еволюції, усі сприятливі результати якої ми не можемо зараз передбачити», – завершує свою книгу Гаєк [7, с. 95].

Фрідріх фон Гаєк, поза сумнівом, є одним із найталановитіших учених минулого століття. Визнанням геніальності Гаєка стало присудження йому в 1974 р. премії Шведського центрального банку з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля за новаторські праці з теорії грошей і економічних коливань і за глибокий аналіз взаємозалежності економічних, соціальних та інституціональних явищ. Проте запропонована Гаєком реформа грошової системи з переходом від єдиної державної валюти до кількох конкуруючих між собою приватних валют ніколи не перевірялася на практиці. Тому неможливо впевнено стверджувати, що вона абсолютно правильна й не містить у собі помилок, які під час утілення не призведуть до серйозних негативних побічних ефектів. Але можна впевнено говорити, що незалежно від того, буде в Україні єдина державна валюта чи кілька конкуруючих між собою приватних валют, згідно з теоретичним доробком Гаєка вони обов'язково повинні бути надійно захищені від агресивних дій іноземних держав із метою збереження економічного й політичного суверенітету, державності й територіальної цілісності України. Якщо Україна колинебудь піде шляхом, запропонованим Гаєком,

то законодавчо має бути закріплено, що право на емісію власних валют мають виключно банки з повністю українським капіталом, і назавжди унеможливлено частковий або повний викуп українських банків-емітентів іноземними фізичними та юридичними особами.

Сьогодні в Україні фактично склалася тривалютна система. Українці, крім власної національної валюти, гривні, масово використовують ще дві. Це американські долари і євро. У готівковому обігу переважає гривня. За деякими винятками, наприклад, на вторинному ринку нерухомості й автомобільному ринку, розрахунки, як правило, відбуваються в американських доларах. Для заощаджень українці використовують переважно американські долари і євро, уникаючи гривні як нестабільної валюти, що знецінюється. Грошова реформа, проведена за пропозицією Гаєка, могла б змінити цю нездорову ситуацію, давши українцям кілька власних приватних валют, що постійно змагалися б між собою за стабільність і надійність. Якщо теоретичні висновки Гаєка правильні, то це назавжди б знищило інфляцію й дефляцію та дало українцям значно більше економічної й політичної свободи, зробило б українську економіку менш вразливою до економічних війн іззовні, особливо з боку Російської Федерації, більш стійкою до помилок економічної політики власного національного уряду, а також суттєво збільшило б вплив громадянського суспільства, особливо у фінансово-кредитній сфері української національної економіки, від якої залежить добробут і процвітання всього українського народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Klein B. The Competitive Supply of Money / B. Klein // Journal of Money, Credit and Banking VI. – November 1975.
2. Уэрта де Сото Х. Австрийская экономическая школа: рынок и предпринимательское творчество / Х. Уэрта де Сото; пер. с англ. Б. Пинскера под ред. А. Куряева. – Челябинск : Социум, 2009. – 202 с.
3. Хайек Ф.А. фон. Дорога к рабству / Ф.А. фон Хайек; пер. с англ. М. Гнедовский. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.
4. Хайек Ф.А. фон. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф.А. фон Хайек; под ред. У. Бартли III, пер. с англ. Е. Осиновой. – М. : Изд-во «Новости», 1992. – 304 с.
5. Хайек Ф.А. фон. Право, законодательство и свобода. Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Ф.А. фон Хайек; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева / под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
6. Хайек Ф.А. фон. Судьбы либерализма в XX веке / Ф.А. фон Хайек; пер. с англ. Б. Пинскера. – М., Челябинск : ИРИСЭН, Мысль, Социум, 2009. – 337 с.
7. Хайек Ф.А. фон. Частные деньги / Ф.А. фон Хайек; перев. с англ. М. Лозинского. – М. : Институт национальной модели экономики, 1996. – 240 с.